№ 136 ՇԱԲԱԹ ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1 **1898** ՇԱԲԱԹ ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1 № 136

ՔՍԱՆՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվան 6 րուբ.
Առանձին համարները 5 կոպէկով.

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.

Մեր հասցէն. Тифлисъ, Редакція „Мшакъ".
Կամ Tiflis, Rédaction „Mschak".
Տէլէֆօն № 253.

ՄՇԱԿ

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով.

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ.
Տէլէֆօն № 253.

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Կիրակի օրը, օգոստոսի 2-ին, առաւօտեան ժամը 10-ին, Կուկիայի Թանգոյեան ս. Աստուածածնի եկեղեցում

ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ՁՕՐԵԱՆԻ

մեռելու տարեդարձի առիթով, կատարվելու է հոգեհանգիստ, որի մասին յայտարարում են հանգուցեալի ազգականները և բարեկամները: 1—1

Կատարինէ, Ալէքսանդր և Պօղոս Միքայէլեան Երկայնաբազուկ-Արղութեանները և Իլիա Իվանովիչ Ցինամզղարովը սրտի ցաւով յայտնում են ազգականներին և ծանօթներին՝ առաջինները իրանց մօր, իսկ վերջինը իր զոքանչի՝

ԻՇԽԱՆՈՒՀԻ ՍԱԼՈՄԷ ԴԱՒԹԵԱՆ ԵՐԿԱՅՆԱԲԱԶՈՒԿ-ԱՐՂՈՒԹԵԱՆԻ

մահուան մասին: Հոգեհանգիստ կը կատարվի ամեն օր $7^{1}/_{2}$ ժամին երեկոյեան: Յուղարկաւորութիւնը տեղի կունենայ շաբաթ, օգոստոսի 1-ին իր բնակարանից (Ճավճավաձեվսկայա փողոց, տուն № 16) դէպի Զրկինենց եկեղեցի, առաւօտեան $9^{1}/_{2}$ ժամին: Մարմինը հողին կը յանձնուի Վէրայի հայոց հանգստարանում: 3—3

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Որբեր խնամելու միջոցներից մէկը. Կրօնական աններողամտութեան ոգին.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Հայերը իբրև վաճառական ժողովուրդ. Իրանի դժբախտ որդիքը. Նամակ Բաթումից. Ներքին լուրեր—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նամակ Շվէյցարիայից. Արտաքին լուրեր.—ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ. —ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Կղերը առաջ և այժմ:

ՈՐԲԵՐ ԽՆԱՄԵԼՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻՑ ՄԷԿԸ

Մեզ յայտնի է, որ բազմաթիւ որբեր խնամելու հոգսը շատ մեծ ծախքեր և հմուտ ու բարեխիղճ ղեկավարներ է պահանջում: Փորձը ցոյց է տալիս, որ որբանոցների ամենախոշոր պակասութիւնը բարեխիղճ հոգատարութեան բացակայութիւնն է: Երեխաները մնում են առանց մաքրվելու, առանց խնամքի հիւանդութեան միջոցին, և յաճախ զոհ են գնում անտարբերութեան: Տեսականապէս մտածելով մարդիկ միշտ աւելի լաւ են համարում տալ երեխաներին որբանոցներ, քան մասնաւոր մարդկանց մօտ խնամել նրանց: Սակայն փորձն ապացուցանում է, որ առաջին ձևը գործնականութեան մէջ շատ անգամ աւելի լաւ հետևանքներ չէ տալիս, քան երկրորդ ձևը: Մասնաւոր մարդիկ, ճիշդ է, չունեն յարմարութիւններ կատարելագործված առողջապահական պայմաններ ստեղծելու համար, նրանք յաճախ հաշտվում են զանազան զրկանքների հետ, բայց և այնպէս նրանք այնքան ուշադիր են դէպի մանուկները, այնքան հոգատար են հիւանդութեան միջոցին, որ այդ խնամքով նրանք գերակշռում են որբանոցների արտաքին բարեկարգութիւնը:

Պետերբուրգի և Մոսկվայի բարեգործական հիմնարկութիւնները վերջին ժամանակներս սկսեցին լուրջ կերպով քննել մասնաւոր մարդկանց մօտ որբեր խնամելու հարցը և եկան այն եզրակացութեան, որ յայտնի հսկողութիւն մտցնելով, այդ միջոցով կարելի է, համեմատաբար, առանց մեծ ծախքերի, պահել բազմաթիւ որբեր: Գիւղական շատ ընտանիքներ ուրախութեամբ յանձն են առնում, յայտնի վարձատրութեամբ, պահել իրանց մօտ մի կամ երկու մանուկ: Ընկերութեան գործակալը պարբերաբար այցելում է գիւղերը, տեսնում որբերի վիճակը և եթէ գտնում է խոշոր զանցառութիւններ, վերցնում է երեխաներին և յանձնում ուրիշ ընտանիքի: Այն տեղերում, ուր կան կրթական հաստատութիւններ, երեխաները, երբ բաւական մեծացել են, գնում են դպրոց, մանկական պարտէզ և այլն:

Առանց ցանկանալու նուազեցնել բարեկարգ որբանոցների նշանակութիւնը, մենք մատնացոյց ենք անում և այն ձևի վրա, որ փորձում են մայրաքաղաքի բարեգործական հաստատութիւնները՝ յանձնելով որբերին գիւղական բարեխիղճ ընտանիքների: Գիւղական օդը և կեանքը այնքան առողջարար են, որ նրանք կարողանում են փոխարինել նոյն կեանքի մի քանի անյարմարութիւնները: Անհրաժեշտ է, սակայն, որ լինեն վերահսկող անձեր, եթէ կարելի է բժշկական պատրաստութեամբ, որոնք կանոնաւորապէս այցելէին որբերին և զեկուցանէին մանրամասնաբար այն հիմնարկութեան, որ վերցրել է իր վրա խնամելու պարտաւորութիւնը:—Այդ ձևը մենք յանձնարարում ենք թէ՛ մեր հասարակութեան և թէ Թիւրքաց Հայաստանի այն հիմնարկութիւններին, որոնց պարտքն է հոգալ բազմաթիւ որբերին խնամելու գործը:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԱՆՆԵՐՈՂԱՄՏՈՒԹԵԱՆ ՈԳԻՆ

Գերմանական Վիլհէլմ կայսրի առաջիկայ ճանապարհորդութիւնը Պալեստինում հետզհետէ քաղաքական մեծ նշանակութիւն և կարևորութիւն է ստանում: Այն օրից, որ Երուսաղէմի քրիստոնեայ թագաւորութիւնը կործանվեց և քրիստոնէութեան սուրբ վայրերն ընկան իսլամի ձեռքը, ամբողջ դարերի ընթացքում ոչ մի քրիստոնեայ վեհապետ ոտք չը կոխեց այնտեղ, ուր ամենամեծ Մարդը խաչվեց, տանջվեց և զոհվեց մարդկութեան փրկութեան համար: Իսլամի յաղթանակի մի ապացոյցն ևս համարվում է քրիստոնէութեան նուաստացումը և, պէտք է ասել, Պալեստինը նուաճող օսմանլիները ոչ մի առիթ ձեռքից բաց չը թողեցին մինչև այսօր այդ նուաստացումը կատարեալ անելու: Ո՞ւմ յայտնի չէ, որ քրիստոնէական աշխարհի ամենամեծ սրբավայրում, այնտեղ, ուր գտնվում է Փրկչի գերեզմանը, իր սուինով և հրացանով, իր չիբուխով և սրճով, լպիրշ ծիծաղը երեսին կանգնած է թիւրք զինուորը... Ո՞ւմ յայտնի չէ, որ Բեթլեհեմի մսուրում, որից բղխեց մարդկութեան բարոյական ազատութիւնն ու վերածնութիւնը, պատարագի ժամանակ, սեղանի վրա, պատարագիչ քահանայի աջ և ձախ կողմերին, կանգնած են սուինաւոր և հրացանաւոր թիւրք զինուորները և դպիրների ու սարկաւագների երգասացութեան խառնում են իրանց անպարկեշտ քրքիջը: Ո՞ւմ յայտնի չէ, որ Աւետարանի քարոզած մտքերի օրրանում, քրիստոնէութեան կենտրոնում, ամենաարհամարհված և նուաստ վիճակի մէջ են գտնվում քրիստոնեաները և այնքան անբարոյականացած են, թիւրք ռէժիմից անբաժան կաշառակերութեան և հարստահարութեան պատճառով, որ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿՂԵՐԸ ԱՌԱՋ ԵՒ ԱՅԺՄ

(Նամակ Խմբագրութեան)

I

«Մշակի» №№ 104 և 105-ի մէջ կարդացինք պ. Գ. Կ.-ի մեզ ուղղած զայրացկոտ «բաց նամակը», և զարմացանք, տեսնելով որ «քաղաքակրթված Եւրոպայում հարիւրաւոր պտոյտներ կատարած» մեզ անծանօթ պարոնը մնացել է նոյն կրքոտ ասիացին, ինչպէս և երբէք Եւրոպայի երեսը չը տեսած «ասիացիները», որոնք առանց վիրաւորական ձևերի անկարող են մի բանի մասին վիճել: Մեզ թվում է թէ պարոնը իր մտածողութեան եղանակով շատ հետաքրքրական տիպ է... բայց թողնենք վիպասաններին զբաղվել այդ տիպով և առ այժմ ծանօթանանք պարոնի այն բուռն պատանեկան ոգևորութիւնը, որով նա (հոգ չէ որ անտեղի) դրուատում է արդէն անթիւ անհամար անգամ արծակ ու ոտանաւոր ձևով փառաբանված «լոյսն» ու «մարդկային առաջադիմութիւնը»: Սակայն այդ ինչ սարսափելի վտանգ է սպառնում «մարդկային առաջադիմութեան» կամ ինչ սև դևեր են շրջապատել ճշմարտութեան արեգակի պայծառ «լոյսը», որ մեր քաջ զինուորը զէնքի տարօրինակ շաչիւնով ու խրոխտ գոչիւններով կուրծք դաշտ է զուրս եկել և ուզում է պաշտպանել «լոյսն» ու «մարդկային առաջադիմութիւնը»: Այդ ինչ սոսկալի ոյժ է, որը փորձում է ընկճել մարդկային հզօր միտքը, այն միտքը, որը չէ վախեցել աստուածների շանթերից, որը նուաճել է ծովի կատաղի ալիքները, թափանցել է անսահման տիեզերքը, խորասուզվել է երկրի միջուկը, որը մարդ արարածին ոյժ է տուել իր կամքին հնազանդեցնելու ոչ միայն վիթխարի փղին, արիւնածարաւ վագրին և ամենի առիւծին, այլ և անսահման բնութեան անսպառ ուժերը: Ո՞րն է, ասացէք, մարդկային մտքի այն ահռելի թշնամին, որը ինկվիզիցիայի անաչող փորձերից յետոյ՝ այժմ, շոգիի և էլեկտրականութեան դարում, սպառնում է նրան կաշկանդել:

—Հայ վարդապետի վեղարը, պատասխանում է մեր քաջ հակառակորդը, հայոց ողորմելի կղերը, ասում է նա: Եթէ, ընթերցող, չէիք սպասում այսպիսի ծիծաղելի վախճան և կարծում էք թէ լուրջ չէ մեր ասածը՝ այն ժամանակ առաջարկում ենք նորից կարդալ պ. Գ. Կ.-ի իր տեսակի մէջ շատ նշանաւոր յօդուածը: Թէ ինչ հանգամանքներ են ստիպել մեր քաջ ախոյեանին այսպիսի տարօրինակ չափազանցութեան դիմել, կամ ինչ պատճառներ են եղել նրա երևակայութեան մէջ այսպիսի հրէշաւոր ուրուականներ ստեղծվելուն՝ այդ, կարծում ենք, դժուար չէ հասկանալ, եթէ ի նկատի ունենանք «մարդկութեան» ապագայի համար պարոնի ունեցած երանելի տենչանքները: Ի հարկէ, այդ համամարդկային բարօրութեան տեսակէտից է, որ նա դեռ ևս չարունակում է երկիւղ կրել կղերականութիւնից. մի ուղղութիւնից, որը վաղուց անչափահասներին վախեցնող խրտվիլակների շարքն է անցել և կորցրել է մարդկային հասուն, ազատ մտքի համար վտանգաւոր լինելու հնարաւորութիւնը: Ուրեմն, մեր պատուելին «հին-հին դարուց յիշատակ» մնացած կղերականութիւնից է սարսափում:

Արդարև, կար ժամանակ, երբ այդ հրէշը կաշկանդում էր մարդկային մտքի ազատ թռիչքները: Այդ եւրոպական ազգերի մանուկ շրջանումն էր: Կաթոլիկ կղերը մարդու անհանգիստ, համարձակ ոգին իր բռունցքի մէջ պահելու համար՝ իշխանութիւն էր ձեռք գցել և նրա մարմնի վրա: Հռոմի քահանայապետը դառել էր ոչ միայն «Փրկչի փոխանորդ», այլ և թագաւորների թագաւոր: Սակայն կղերի գերիշխանութիւնը կամ կղերականութիւնը տևեց մինչև եւրոպական մտքի չափահաս դառնալը: Սրա առաջին անկախ քայլերից արդէն սկսվեց տատանվել կղերի գերիշխանութիւնը. ապա ռեֆորմացիան և արևմտեան կայսրերի մաքառումը պապերի դէմ՝ ջախջախեցին կաթոլիկ թէօկրատիայի տիրապետութիւնը: Պապին մնաց միայն հառաչել՝ «աւաղ, փառացս անցաւորի» և ժողովելով իր «տէրութեան» ողբալի մնացորդները՝ ապաստան որոնել մասսայի հաւատալիքների մէջ: Այժմ էլ պապը ջանքեր է գործ դնում վերականգնել իր աշխարհական իշխանութիւնը. դրա համար նա օգտվում է կաթոլիկ եկեղեցու միջազգային դիրքից. դրա համար նա զանազան երկիրներում իր կղերից և ջերմեռանդ հպատակներից կազմակերպում է զօրեղ կուսակցութիւն, որը գիտէ ժամանակի պահանջների հետ ընթանալ. դրա համար պապը ստիպված է նախկին գոռոզ բռնակալից,—որի դռան առաջ, բակում, գլխաբաց, ձիւնի վրա ոտաբոբիկ կանգնում էին նրա ցասումը իրանց վրա յարուցող կայսրները,—դառնալ ուրիշ բան, և նրա արդի ներկայացուցիչները միայն ճարպիկ դիպլոմատների դերով պէտք է բաւականան: Բայց դիպլոմատիան էլ, ի հարկէ, ոյժ է. ուստի կղերականութիւնն այժմ էլ իր մասին խօսել է տալիս թէ Իտալիայում, որի քաղաքական միութիւնը վերջ դրեց պապի աշխարհական իշխանութեան, որով և յարուցեց նրա բարկութիւնը, թէ Իրլանդիայում, ուր նա ոգևորում է կաթոլիկ մասսայի ազգայնական ձգտումները, թէ Գերմանիայում, ուր նա դեռ զօրեղ կուսակցութիւն է և, ի միջի այլոց, պաշտպան է հանգիստանում լեհացիների ազգային դպրոցներին, և թէ Ֆրանսիայում, ուր նրան ի նկատի պէտք է ունենայ ամեն մի նոր կառավարութիւն, և այլն և այլն: Սակայն եւրոպական լիբերալիզմը դեռ շարունակում է արթուն հսկել նրա վրա և բացի դրանից՝ վաղուց այնպիսի խոչընդոտներ է դրել կղերականութեան դէմ, որ դուրս գալ սոսկ հոգևորականի դերից նրան բաւական դժուար է: Իսկ սոսկ հոգևորականի դերը մեծ է լինում կամ փոքր նայած մասսայի գիտակցութեան չափին և զարգացման աստիճանին:

Ահա ամենատիպիկական և ուժեղ կղերականութեան ներկայ վիճակը: Այլ եկեղեցիների կղերի գերիշխանական ձգտումների մասին իսկապէս չարժէ անգամ խօսել. այնքան նրանք թոյլ են, անսխտեմ ու անինքնուրոյն: Յայտնի է, որ ոչ բողոքական, ոչ էլ օրթոդոքս եկեղեցիները կարողացան մի ուժեղ կենտրոն ստեղծել և միջազգային դիրք, անկախ կազմակերպութիւն ունեցող մի կուսակցութիւն դառնալ: Այդ եկեղեցիները շատ շուտ բաժան-բաժան եղան, և կամ ազգայնացան կամ դառան պետական հաստատութիւններից մէկը: Այդպէս, հին ժամանակ անջատվեց յունաց եկեղեցուց հայոցը, բոլորովին ազգայնանալով. այդպէս դեռ մեր աչքերի առաջ ազգայնացան բուլգար, սերբ և ռումին եկեղեցիները, խզելով իրանց արդէն թոյլ կապը յունաց եկեղեցու: Այդպէս բողոքական եկեղեցիները ամեն ազգի մէջ նրա բնաւորութեան համեմատ ձևեր ստացան: Մինչդեռ, օրինակ՝ Անգլիայում բողոքականութիւնը և Ռուսաստանում օրթոդոքսութիւնը հանդիպելով զօրեղ աշխարհական իշխանութիւնների, դառան պետական կրօններ և կղերը մտաւ պետական պաշտօնեաների շարքը: Այդ երկրների թագաւորները դառան և եկեղեցու գլուխ: Ուրեմն, բողոքական և օրթոդոքս եկեղեցիները մի տեղ ենթարկվում են ժողովրդի մեծամասնութեան ցանկութիւններին, միւս տեղ կախված են տիրող կառավարութեան ռեժիմից: Խօսել «կղերականութեան» մասին այս դէպքերում կարելի է միայն որոշ պարագաներում, իսկ ընդհանրապէս կղերը անկարող է իբրև առանձին դասակարգ, կուսակցութիւն կազմել և ժողովրդից կամ պետութիւնից անկախ նպատակներ ունենալ:

Մի քիչ տարբեր բնաւորութիւն ունեն այն արևելեան եկեղեցիները, որոնց հօտերը դեռ տառապում են մուսուլման թէօկրատիաների ձեռքում: Ուստի այդ երկիրներում ունի մի քանի ինքնավարական իրաւունքներ, որոնք սերտ կապված են նրա կրօնի հետ, ուստի կղերի կապը աւելի

ամբողջ ժամանակ անհաշտ ատելութեամբ լցված միմեանց դէմ, նախատում, հայհոյում, կողոպտում և ծեծում են միմեանց, ամենազզուելի գայթակղութիւններ առաջ բերում. եղբայրը զինվում է եղբօր դէմ այնտեղ, ուր քրիստոնէութեան մեծ Հիմնադիրը քարոզեց սէր, եղբայրսիրութիւն, գութ և առաքինութիւն: Կաթօլիկն անխնայ հալածում է բողոքականին, հային և յոյնին, յոյնը՝ կաթօլիկին և հային, հայը նրանց, և եղբայրատեցութեան, անհաշտ թշնամութեան կրքերն այնքան սաստկանում են, որ արիւնհեղութեան դէպքեր են տեղի ունենում և թիւրքերը՝ քրիստոնէութեան աւանդական թշնամիներն են նրանց բաժանում:

Եւ ահա մի այդպիսի տեղում, ուր իսլամի խալիֆները ոչ մի ջանք չեն խնայել ցոյց տալ քրիստոնէութիւնը իր բոլոր նուաստութեան մէջ, ուր քրիստոնեաներին ներշնչել են այն միտքը, թէ աշխարհում սուլթաններից հզօր թագաւորներ չը կան, յանկարծ, ամբողջ դարերից յետոյ, պէտք է երևայ մի քրիստոնեայ թագաւոր, մի հզօր կայսր, ամենամեծ փառքով և շքով: Եւ սուլթան Համիդ, ինչպէս հաւատացնում են եւրօպական լրագիրները, երկար ժամանակ տատանվում էր և չը գիտէր ինչ անել. նա, իսլամի խալիֆը, չէր կամենում, որ նոյն իսկ մի օր, մի րօպէ քրիստոնէութիւնը փայլի, բայց Վիլհելմի նրան մատուցած հզօր ծառայութիւնները կրիտիկական րօպէներում ստիպեցին նրան այդ զիջողութիւնն անել:

Այդ տեսակէտից Վիլհելմ կայսրի ճանապարհորդութիւնը մեծ նշանակութիւն է ստանում և, ըստ երևոյթին, բոլոր քրիստոնեաները ուրախութեամբ և համակրութեամբ պէտք է վերաբերվէին նրա այդ քայլին: Բայց կրօնական աններողամտութիւնը, կոյր ֆանատիկոսութիւնը սառն և արդար կերպով մտածել չը գիտէ: Վիլհելմ կայսրը բողոքական է, և ահա կաթօլիկ կղերը սկսեց մտածել, որ բողոքական կայսրի փառքը և յաղթանակը Երուսաղէմում մեծ պարտութիւն է կաթօլիկութեան համար. սկսվեց մի անմիտ արշաւանք կաթօլիկ աշխարհում՝ դիմադրել այդ ճանապարհորդութեան և, յամենայն դէպս, ցոյցերով բողոքել նրա դէմ: Եւ երբ կաթօլիկ կղերը մեծ պատրաստութիւններ էր տեսնում Երուսաղէմում զանազան ցոյցեր անելու բողոքական կայսրի դէմ, Հռօմի պապը, Լևոն XIII, իր քաղաքական հեռատեսութեամբ վերջ դրեց այդ արշաւանքին և պատուիրեց «պաղ քաղաքավարութեամբ» ընդունել Գերմանիայի վեհապետին...:

Այդպէս է մոլեռանդութեան ոյժը. նա դատել, կշռել չը գիտէ: Եւ այն կղերը, որ առանց վրդովվելու ամբողջ դարերի ընթացքում տեսնում էր քրիստոնէութեան նուաստացումը, յանկարծ յուզվում, բորբոքվում է, իմանալով որ մի քրիստոնեայ թագաւոր պէտք է այցելի Երուսաղէմ, որովհետև այդ թագաւորը կաթօլիկ չէ...:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԵՐԸ ԻԲՐԵՒ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

—

Ինչպէս յայտնի է, շատերը, եթէ ոչ ամենքը, հայերին վաճառականական ժողովուրդ են համարում. և՛, որ նշանաւորն է, այդպէս համարողների թըւում կան ո՛չ միայն յետին մտքով խօսողներ, այլ և, եթէ չենք սխալվում, և՛ այնպիսիներ, որոնք, խնդրի մասին խօսելով, աշխատում են լոկ ճշմարտութիւն յայտնել, առանց որ և է կանխակալ նպատակների:

Եթէ մենք նայելու լինենք գոյութիւն ունեցող փակտերի վրա, գէթ ո՛չ շատ մօտիկից, այդ տեսակ գործողների համար կը գտնենք բաւական առիթներ և երևոյթներ: Եւ ճշմարիտ. Անդրկասպեան երկրում գրեթէ մօտերումս հաստատված, և, ինչպէս երևում է, բաւական մեծ թւով հայ գաղթականութիւնը, քիչ բացառութիւններով, ամբողջովին վաճառականութեամբ է պարապած: Կովկասի հիւսիսում, Ռուսաստանի հարաւում ցրված հայերը գրեթէ նոյնպէս ամբողջովին վաճառականներ են: Սիբիրում, թէև ճիշտ է շատ փոքր թւով, բայց դարձեալ կան հայ վաճառականներ: Հայ վաճառականներ և, կարծեօք մեծ թւով, կան և՛ Բօլգարիայում, և՛ Եգիպտոսում, և՛ Պարսկաստանում, և՛ Հնդկաստանում, և այլ տեղեր: Եւ մեր յիշած տեղերից շատերում վաճառականներ մատակարարվում են ո՛չ միայն Կովկասից, այլ և Պարսկաստանից և Թիւրքիայից: Գոնէ Սիբիրի երկաթուղու գծի վրա մենք հանդիպել ենք հայ վաճառականների, Ղարաբաղից և Սալմաստից եկած իրանց յօժար կամքով (աքսորված հայերից շատերը՝—Ղարաբաղից, Երևանից, Ալէքսանդրօպօլից և այլն, Սիբիրում նոյնպէս վաճառականութեամբ են պարապվում, նրանք՝ որոնք արդէն վերագրված են գիւղական հասարակութիւններին): Ռուսաստանի հարաւում, օրինակ, Ջերնիգօվում, մենք հանդիպել ենք հայ վաճառականների, գաղթած Տրապիզօնի շրջակայքից և Երզնկայի գաւառից:

Մենք այստեղ կանգ չենք առնի նրա վրա, թէ ինչ տոկոս են կազմում այդ բոլոր հայ «վաճառականները» հայութեան հետ համեմատած, և, հետևաբար, ո՛րքան իրաւացի է նրանց սպեցիալ գոյնով ներկել և ամբողջ ազգութիւնը: Կանգ չենք առնի նմանապէս և այդ հասկացողութիւնը տարրալուծելու վրա. թէ ճշմարիտ է, որ այդ բոլորին պէտք է անուանել «վաճառական» և ինչ մասնագիտական մտքով պէտք է ընդունել այդ հասկացողութիւնը: Կը բաւականանանք նկատելով, որ մեր յիշած տեղերում հայերի գաղթականութեան պատճառը, ինչպէս մեզ է թվում, փող դիզելու, փող ժողովելու ձգտումն է: Բայց այդ չէ հետաքրքիրը. անուանելով հայերին վաճառականական ժողովուրդ, օտարները վերագրում են հային և՛ վաճառականի բոլոր ձիրքերը, ընդունակութիւններն ու տաղանդը: Ճիշտ է, որ հայերը և՛ վաճառականական ձգտումներ ունենալով,—ունեն նմանապէս և վաճառականի տաղանդը,—այս է մեզ այժմս զբաղեցնող խնդիրը:

Վերև բերած փաստերը՝ հայերի ցրվածութիւնը աշխարհիս բոլոր ծայրերում, գրեթէ Ամերիկայից սկսած և դարձեալ մինչև Ամերիկա, կարծէք ակնարկում են այդ տաղանդի ներկայութեան վրա: Բայց ուսումնասիրելով խնդիրը մօտիկից, թվում է, որ հազիւ թէ կարելի լինի համաձայնել այդ տեսակ կարծիքի հետ: Ճիշտ է իր երկրից գաղթած և ամեն կողմ ցրված հայերը գրեթէ բացառապէս վաճառականութեամբ են զբաղված. ճիշտ է, հայի վաճառականութիւնը շատ հին է, գուցէ այնքան հին, որքան հին է և ինքը հայութիւնը, բայց այդ տեղերի և ժամանակների ամբողջ տարածութեանը և երկարութեանը վրա նա երբէք հանդէս չէ եկել իբրև ստեղծագործող վաճառական, որը, իր շահերի համար, գիտէ շահագործել իր ժամանակակից գիտութեան, արուեստի կամ տեխնիկայի առաջադիմութիւնները: Նա իր պատմութեան ընթացքում, իբրև վաճառական, չէ տուել ոչ ձեռներէցութեան և ոչ էլ իրերը մի առանձին լայն կերպով ըմբռնելու օրինակներ: Տեխնիկայի բոլոր կատարելագործութիւնները, որ կարող էին բազմապատկել նրա աշխատանքի արդիւնքները, գրեթէ միշտ մնացել են դուրս նրա հոգացողութեան շրջանից: Քաղաքակրթական ո՛ և է բարեբար գաղափար կամ միտք նա երբէք չէ ներս մտցրել իր շահագործութեան ենթակայ գործի մէջ, թէկուզ, օրինակ՝ իր գործակատարների, մշակների վերաբերմամբ: Հայի վաճառականութիւնը, ամենահին օրերից սկսած մինչև ներկայ օրերը կրել է իր վրա նախկին, պրիմիտիվ, նահապետական, անմշակ վաճառականութեան կնիքը: Նրա վաճառականութեան ամբողջ բանքարը պտտել է միայն մի բանի շուրջը, այն է իր ժամանակին առնելու և իր ժամանակին ծախելու մէջ: Իր ամբողջ պատմութեան ընթացքում նա գրեթէ միակ և եթ կատարել է միջնորդի դեր մարդկանց պիտոյքների փոխադարձ փոխանակութեան մէջ: Ո՛վ գիտէ, գուցէ հէնց այդ է պատճառը, որ նա ամեն տեղ գրգռել է մարդկանց զայրոյթը և նոյն իսկ ատելութիւնը:

Եւ բնաւ զարմանալի չէ, որ հայի վաճառականութիւնը պատկանել է ստոր և անմշակ տեսակին, եթէ ի նկատի առնենք հայի ընդհանուր կրթութեան և զարգացման մակերևոյթը թէ այժմ և թէ պատմութեան ընթացքում: Նա անկասկած հմուտ և շատ հմուտ վաճառական է պարսիկի, տաճիկի, գուցէ ռուսի և յոյնի հետ համեմատած, բայց նա անպայման մնում է բոլորովին տգէտ անգլիացու կամ ամերիկացու հետ ընկած ժամանակ: Եւ հէնց այդ է պատճառը, որ հանդիպելով նոյնիսկ իր համար շատ ձեռնտու, նպաստաւոր պայմաններում, իր տանը, օրինակ Բագւում, անգլիացու հետ, նա վարանում է, շշկլվում, բաց է թողնում իր ձեռքից արդիւնաւէտ վաճառականական ասպարէզը, արտայայտելով մի առանձին համարձակութիւն, եռանդ և կորով բոլոր անկուլտուր երկրներում—Թիւրքիայում, Պարսկաստանում, Անդրկասպեան երկրում և այլն: Իր վաճառականական ինստինկտների մէջ նա ուժեղ է միայն խամ տեղերում, տգէտ ամբոխների մէջ, իսկ լուսաւորված ազգերի մէջ նա ուղղակի վախկոտ և վարանող է:

Եւ մեզ թվում է, քանի որ հայկական կրթութեան աստիճանը կը մնայ ներկայ բարձրութեան վրա, քանի որ նա, ընդհանրապէս չը զարգանալով, ձեռք չի բերի և՛ մասնագիտական առևտրական ուսում ու զարգացում, օգտըվելով տեխնիկայի ու գիտութեան արտադրած բոլոր արգասիքներով, և մինչև նա չի յարադրի այդ արգասիքները, արդիւնքներն անկախ, իր սեփական ինիցիատիվով և ձեռներէցութեամբ իր առևտրական գործողութիւնների մէջ,—նա երբէք չի առաջադիմի վաճառականական ասպարէզի վրա: Իսկ մինչև այդ ժամանակը խօսել հայի վաճառականական ընդունակութիւնների մասին, նրա վաճառականական տաղանդի մասին,—կարծում ենք, դեռ շատ կանուխ կը լինի: Հայը ճիշդ է, կենդանի ժողովուրդ է և գիտէ մտածել «վաղվան» մասին, դրա համար էլ նա շատ աշխատաւոր է, բայց վաճառականական աշխատանքի և վաճառականական ձիրքի, տաղանդի մէջ դեռ ևս մեծ վիհ կայ, որը պէտք է անցնել հային՝ իսկական առևտրականի տիտղոս—ժամանակակից մտքով—ձեռք բերելու համար: Մի տեղ առնելը և ստանալը, իսկ միւս տեղ՝ ծախելը և սպառելը՝ ինչով զբաղված է նա մեծ մասամբ, դեռ ևս, մեր կարծիքով, հայի վաճառականական ձիրքի նշան չէ:

Ա. Գ.

ևս զօրեղ է այդ երկիրներում մասսայի կեանքում: Իսլամն ազգութիւն չէ ճանաչում, ուստի հայլուսաւորչականները, հայ-կաթօլիկները, հայ-բողոքականները Թիւրքիայում և Պարսկաստանում համարվում են առանձին առանձին կրօնական համայնքներ: Վեղարն այդ երկրներում բացի սոսկ հոգևորական լինելուց, աշխարհական որոշ իշխանութեան ներկայացուցիչ է. նա ազգապետ է ճանաչվում: Ահա ցաւալի իրականութիւն, որը նախ պէտք է ընդունել, իբրև փաստ, իսկ յետոյ ով կարող է թող և անտես անի նրան ու գործի իր սիրած ճանապարհով: Այդ իրականութեան արտայայտութիւն են այն անթիւ թղթակցութիւններն այդ երկիրներից, որոնք «ազգային» նիւթի մասին խօսելիս չեն կարողանում առանց հոգևորականների գործերը քննադատելու անցնել:

Ուրեմն ի՞նչ է դուրս գալիս, պ. Գ. Կ.: Ուրիշ ոչինչ, բացի այն, որ կղերականութեան հարցում ձեր փոխ վերցրած շաբլօնները շատ են ընդհանուր և հեռու իսկութիւնից, որովհետև ներկայումս նոյն իսկ ամենազօրեղ կաթօլիկ կղերականութիւնը ոչինչ չէ կարող անել առաջադիմական գործօնների դէմ: Պապականութիւնից դուրս կղերը ո՛չ մի տեղ անկախ կուսակցութիւն չէ կազմում, այլ կախված է մի տեղ ժողովրդի մեծամասնութիւնից, միւս տեղ պետութեան ընդհանուր ռեժիմից, որոնցից դուրս այդ երկրներում կղերը հող չունի իր ոտերի տակ: Այդպէս ուրեմն՝ «Не такъ страшенъ чертъ, какъ его малюютъ»:

II

Եթէ հարկաւոր լինի մէկին ցոյց տալ հայ մասսայի «անշարժութիւնը», դրա համար, կարծում ենք, բաւական կը լինէր մատնանիշ անել այն գետնափոր խրճիթները, որոնց մէջ նա այժմ էլ այնպէս է ապրում իր տնային կենդանիների հետ միասին, ինչպէս երբեմն Քրիստոսից առաջ Քսենոֆոնն է նկարագրել հայերի կեանքը: Տեղը չէ քննել հայի «անշարժութեան» բուն պատճառները. յամենայն դէպս կղերը չէ, ինչպէս ասում է պ. Գ. Կ., նա էլ գուցէ որոշ մաս ունեցել է՝ բայց այդ մասնակցութիւնը համեմատած այլ պատմական, աշխարհագրական գործօնների հետ՝ շատ չնչին է և դեռ ով գիտէ, եթէ կղերի դրական և բացասական նշանակութիւնները գումարենք, աւելին դրականի կողմը կը լինի քան թէ բացասականի:

Սակայն դառնանք մեր քաջ ախոյեանի «տրամաբանութեան»: Անչափ ահ կրելով կղերից՝ պ. յօդուածագիրն իր բոլոր զայրոյթն ու թոյնը թափում է մեզ վրա, կարծելով որ մենք նրա «պաշտպանն» ենք և «գործով» չենք ուզում մաքառել նրա դէմ, չենք «ցաւում» տեսնելով կղերի ազդեցութիւնը և այլն և այլն: Այդ երկար և ոգևորված մեղադրական ճառից յետոյ պէտք էր հետևցնել, որ ինքը պ. Գ. Կ. ոչ միայն «խօսքով» այլ և «գործով» ուզում է մաքառել կղերականութեան դէմ: Այդպէս է մեր՝ հասարակ մահկանացուներիս լօգիկան, բայց պարոնի «տրամաբանական ճանապարհը» տարօրինակ եզրակացութեան է հասցնում. «պէտք է մի կողմ նետել կղերի հարցը», նրանով չը զբաղվել. ուրեմն՝ թողնել, որ Ալլահն ինքը կամ ճակատագիրն անեն իրանց գիտցածը: Ահա ձեզ և «գործով» մաքառում: Իսկապէս եթէ մի կողմ թողնենք պարոնի յօդուածում ոլոր-մոլոր, կողմնակի պտոյտները, հակառակորդին իր գլխից հնարած բաներ վերագրելու տգեղ սովորութիւնը և լիրիկական զեղումները, մասամբ էլ սրախօսութիւնները, տակին կը մնան վերև յիշածի նման «տրամաբանական» գոհարներ: Հետաքրքրական է այդ գոհարների այլ նմուշների հետ ևս ծանօթանալ:

«Դուք կարծում էք, ասում է մեր հակառակորդը, իբր թէ ինտելիգենցիան է կառավարում մասսան, մինչդեռ իրականութեան մէջ առաջինը հետևում է վերջինի տրամադրութեան, առանց որին նա մի քայլ անգամ չէ կարող անել»: Այդ խօսքերից յետոյ պէտք էր սպասել, որ եթէ պարոնն առաջարկում է «մի կողմ նետել վեղարի հարցը»՝ նա այդ անում է լաւ տեղեկացած լինելով «մասսայի տրամադրութիւնից», և եթէ մենք հակառակն ենք առաջարկում, գնում ենք մասսայի ցանկութեան դէմ, և մեր քէֆով արուեստական, պարապ հարցերով ենք զբաղված:

Տեսնենք որքան հաստատ է պարոնը այդքան մեծ ապլօմբով ի լուր աշխարհի յայտնած իր «աշխարհայեցողութեան մէջ»: «Մշակը» № 109-ի մէջ յայտնում է հետևեալը, քաղելով այդ Պօլսի թերթերի կիսաձայն «մրմունջներից».—«Փոքրիկ, համեստ ձայները գալիս են գաւառներից և ամենքը մի և նոյն լեզուն ունեն. երկու կամ երեք բառով, շատ անգամ հառաչանքի մի մի հատ չեչտով նրանք ձեզ տալիս են հարիւրաւոր ցաւերի անունը... Եւ այդ բոլոր տեղական մանր թէ խոշոր պակասութիւնների վրա տարածված է մի ընդհանուր, համատարած հեծեծանք—մարդ չը կայ, մարդկանց կատարեալ սով է: Ի՞նչ տեսակ մարդիկ են դրանք, որոնք այնքան հարկաւոր են թշուառացած գաւառներին, բայց որոնք չը կան, չեն ճարվում: Ժողովուրդը տալիս է այդ մարդկանց անունը: Բանից դուրս է գալիս, որ կղերի, ի հարկէ, պարտաճանաչ, բանիմաց կղերի սովն է, որի մասին այնքան միաբան և միահամուռ աղաղակներ են տարածվում»: Այժմ պ. Գ. Կ. իր տեմպերամենտին յատուկ տօնով, երևի, կը դիմի «մասսային», ասելով.—«Գլուխդ քարով ես տալիս, անբան մասսա, այդ ի՞նչ միջնադարեան մարդիկ ես դու պահանջում. ես քեզ առաջարկում եմ մի կողմ թողնել դրանց և «համաշխարհային, վեհ խնդիրներով» երազողներին հրաւիրել. դու պէտք է սովորես օգտվել մեծ ու փոքրի մէջ խտրութիւն չը դնող գիտութեան կօնցերտից»: Եւ չուարած մեր մասսան այդ բոլորից միայն մի բան կը հասկանայ, որ իբրև թէ «խտրութիւն չը կայ մեծի ու փոքրի» մէջ, մինչդեռ իր կաշուի վրա նա դարերի ընթացքում ի սկզբանէ անտի փորձել է և գիտէ որ «խտրութիւն» դժբախտաբար կայ «մեծի և փոքրի», «հզօրի և թոյլի մէջ»: Պարոնի յիշած անմահ Դարվինն էլ գոյութեան կռւի իր օրէնքով նոյնն է հաստատում: Եւ իրականութիւնն այն է, որ մշեցի Մկօն չէ կարող օգտվել գիտութիւնից, ինչպէս Պարիզի Միշէլը: Այո՛, խտրութիւն կայ. ցանկալի է, որ չը լինէր, բայց կայ և ձեր դեկլամացիաները մազի չափ չեն փոխում այդ իրական անհաւասարութիւնը: Դառն իրականութեան մէջ զանազան ժողովուրդների գոյութեան պայմաններն իրար նման չեն, ինչպէս նման չէ և նրանց զարգացման աստիճանը: Այդ պատճառով որոշ ժամանակ, որոշ հանգամանքներում մէկ ժողովրդի համար նշանակութիւն ունեն այնպիսի պահանջները, որոնք միւսի համար կամ վաղուց անցել են կամ դեռ ևս հասունացած չեն: Ժողովուրդների կեանքը բազմաթիւ գործօնների շատ բարդ կօմբինացիաների արդիւնքն է, ուստի առանց լուրջ և բազմակողմանի ուսումնասիրութեան այնքան էլ հեշտ չէ խելացի տակտիկա որոշել, վճռել՝ «թէ ինչ պէտք է անել». այլապէս խելօք թուղթակները շատ մեծ դերեր կը կատարէին: Առանց ինքնուրոյն մտածողութեան, առանց ուշք դարձնելու իւրաքանչիւր ժողովրդական կեանքի առանձնայատուկ պայմաններին, չէ կարելի աջող գործ տեսնել, բաւականանալով ուրիշ կեանքից փոխ վերցրած պատրաստի բեցեպտների գործադրութեամբ. այլապէս յօնքը շինելու տեղ, կարելի է աչքն էլ հանել:

Եւրոպական ժողովուրդների կեանքում այժմ, օրինակ, վայրենութիւն կը համարվէր վիճել թէ «ազնիւ, կրթված հոգևորականը» աւելի օգտակար է, քան տգէտ և չարագործը: Գլադստօնի մտքով անգամ չէր կարող անցնել, որ իրան կը մեղադրեն, թէ ինչու իր ազնիւ, կրթված որդին քահանայութիւն է անում, կղերական է... բայց մենք «երկրագնտիս երեսին դեռ չը տեսնված հրաշք ենք», և գլուխ ենք կոտրում՝ «լաւն է լաւ, թէ վատն է լաւ» խնդրի վրա: Ժողովուրդը պահանջում է այն ինչ որ լաւ է համարվում, իսկ նրան ասում են «այն լաւը քեզ ձեռնտու չէ, վերցրու վատը:» Եւ այդ բոլորը դարձեալ կղերականութեան երկիւղից:

(Կը շարունակվի)

ԻՐԱՆԻ ԴԺԲԱԽՏ ՈՐԴԻՔԸ

—

Հէնց որ գարունը սկսվում է, Կովկասի ամեն մի քաղաքում և աւանում դուք կարող էք տեսնել գզգզված, ոտաբոբիկ, հիւանդոտ բանուորների խմբեր, որոնք արևի այրող ճառագայթների տակ, անձրևի, ցեխի մէջ՝ առաւօտից մինչև երեկոյ աշխատում են քար տաշելով, ցեխ և աղիւս կրելով, որմնադրութիւն անելով, փողոցներ սալայատակելով։ Քրտինքը վտակի պէս հոսում է նրանց ճակատից, բայց նրանք հանգիստ չունեն, անդադար աշխատում են. միայն օրը երկու անգամ մի կէս ժամ դադարեցնելով աշխատութիւնը, նստում են պատի տակ, բաց անում իրանց մէջքին կապած մի կեղտոտ թաշկինակի մէջ դրած ցամաք հացը և ուտում։ Գիշերը նրանք քնում են այս և այն քարվանսարայում, ախոռների կամ նկուղների մէջ, վճարելով մի քանի կոպէկ, իսկ շատերը անց են կացնում տեղական մզկիթների բակերում։ Եւ այդ ծանր, դաժան աշխատութիւնը նրանք կրում են օրական 40—70, շատ շատ 80—90 կոպէկ վարձ ստանալու համար։ Եւ նրանք իրանց երջանիկ են համարում այդ վարձատրութեան համար, որովհետև իրանց հայրենիքում նրանք այդ վարձատրութեան մի քառորդն անգամ չեն կարող ստանալ։ Իսկ այդ հայրենիքը՝ օրհնեալ Պարսկաստանն է. այդ խեղճ, թշուառ, գզգզված մշակները—Պարսկաստանից եկած թուրքեր են, համշարիներ, ինչպէս սովոր են անուանել նրանց մեր երկրում։ Նրանք ամենքը գալիս են Ատրպատականի նահանգից, Արդավիլի կողմերից, Գիլանի և Մազանդարանի նահանգներից։ Եւ գալիս են խումբ-խումբ, չարան-չարան. գալիս են հետիոտն, մի գաւազան ձեռքին և մի տոպրակ մէջքին։ Ամենաքիչը տարեկան դրանցից Կովկաս են մտնում 100,000 հոգի։

Դրանց՝ հայրենիքից, օջախից հեռու է մղում, ստիպում է ընտանիք, տուն տեղ թողնել այն հիդրան, որ թշուառութիւն, աղքատութիւն է կոչվում։ Որքան էլ այդ թուրքը չարքաշ կեանք է վարում, որքան էլ աննշան են նրա պահանջները, որքան էլ իր երկիրը արգաւանդ և պտղաբեր է, բայց խաների, կալուածատէրերի, փէրրաշների, մոլլաների հարստահարութիւնները այնքան խիստ են, այնքան անտանելի, որ նրանց գոհացնելու, ծանր հարկերը և տուրքերը վճարելու համար խեղճ երկրագործի աշխատութեան և դառն քրտինքի վաստակը բաւական չէ. պէտք է պանդխտութիւն գնալ, պէտք է Ռուսաստան գնալ, ուր գոնէ մի տարի կարելի է հանգիստ աշխատել, մի գումար ձեռք բերել, վերադառնալ հայրենիք և վճարել պարտքերը։ Ճշմարիտ է, դեռ հագիւ սահմանը ոտք կոխած, նա ենթարկվում է սահմանապահ խմբերի աւարառութեան, բայց դարձեալ նա ուրախ է, որովհետև նա այնքան փող է վաստակել, որ կարող է մի քիչ ապատ շունչ քաշել, մի երկու տարի հանգիստ ապրել իր ընտանիքի ծոցում և ապա նորից պանդխտութեան գաւազանը ձեռք առնել։

Հարիւր հազար թիւը, որ համարվում է սովորական, դեռ աւելի մեծ կը լինէր, եթէ անցագիրը այնքան թանգ չը նստէր. ամեն մի անցագիր խեղճ մշակի վրա նստում է 15—20 րուբլի։ Շատերը պանդխտութեան մէջ մեռնում են և նրանց գոյքը, ունեցածը կորչում է, որովհետև բաւական է որ անցնի պարսից հիւպատոսական գործակալների ձեռքը և ամեն բան վերջացած է. ընտանիքը նոյն իսկ չի իմանայ, թէ ուր մնաց, որտեղ կորաւ կամ թաղվեց իր սիրելին։ Իսկ Կովկասում, ոչ ոք նրանց մասին չէ մտածում. ամենքը համարում են նրանց համշարիներ, մի տեսակ պարիաներ։ «Էհ, ասում են ամենքը, դրանք դիմացկուն են, երեսները պինդ է. քչով եօլա գնացող են»։ Բայց այդ դիմացկունները իրանց վարած հակաառողջական, անտանելի, աւելի քան չարքաշ կեանքի պատճառով հարիւրներով, ճանճերի պէս մեռնում են։ Ամբողջ Կովկասում թուրքերը չունեն մի հատ բարեգործական կամ խնամատար ընկերութիւն. կրօնական ֆանատիկոսութիւնը թոյլ չէ տալիս թուրքին մտնել հիւանդանոց, գնալ բժշկի մօտ, դեղ ընդունել։ «Ալլահը ինչ որ իմ ճակատին գրել է, այն էլ կը կատարվի»—ահա մի հասկացողութիւն, որի դէմ, իբրև անսասան ժայռի, փշրվում են բոլոր յորդորները և խրատները։ Անցեալ տարի Թիֆլիսի պարսից հիւպատոսը մի լաւ միտք յղացաւ՝ հիմնել պարսից բարեգործական ընկերութիւն այդ թշուառներին բարոյական, նիւթական և մտաւոր օժանդակութիւն հայթայթելու համար. բայց ծրագիրը մնաց ծրագիր։ Ինքը Կովկասի մահմեդական ազգաբնակութիւնը, թուրք աղալարների և բէկերի դասը, ինչպէս և մոլլաները և ախունդները ոչ մի ձգտում չեն ցոյց տալիս որ և է կերպով թեթևացնելու իրանց հարիւր հազար դաւանակիցների դառն վիճակը. մահմեդական ինտելիգէնցիա գոյութիւն չունի, գոնէ գոյութեան ոչ մի նշոյլ ցոյց չէ տալիս։ Ուրեմն ո՞վ պէտք է մտածի այդ թշուառների մասին։

Ա.

ՆԱՄԱԿ ԲԱԹՈՒՄԻՑ

—

Յուլիսի 29-ին

Սև ծովի Կովկասի ափերը ծածկված են հրաշալի անտառներով, ուր լի են թանկագին տեսակի ծառեր՝ ղարաղաջ, կովկասեան արմաւենի, կաղնի, հացի և ընկուզենի, որոնք նիւթ են տալիս չպալի, տակառի, առագաստափայտերի, և այլ պէտքերի համար։ Բայց դժբախտաբար այդ հարուստ անտառները գտնվում են չը շահագործված դրութեան մէջ. թէև մի քանի մասնաւոր անձինք և մի քանի օտար ընկերութիւններ ձեռնարկել են այդ անտառների էկսպլօատացիան, բայց փորձերը այնքան էլ չահաւէտ հետևանք չեն ունեցել՝ թէ ձեռնարկողների և թէ տեղական ժողովրդի համար։ Օտարները գլխաւորապէս աշխատել են դուրս հանել միայն ամենաթանկագին տեսակ ծառեր, ինչպէս, օրինակ, կովկասեան արմաւենի և ընկուզենի։ Գործի դանդաղ առաջ գնալու գլխաւոր պատճառը ճանապարհների կատարեալ բացակայութիւնն է։ Լեռնային սրընթաց գետերը, որոնք նաւագնաց չեն և բացի դրանից՝ կամուրջներ էլ չունեն, անպիտան են փայտ փոխադրելու համար։ Անտառային նիւթերի ծովափ փոխադրելու չափազանց դժուարութիւնը պատճառ դարձաւ որ գործի առաջի նախաձեռնողներից շատերը յետ քաշվեցին, իսկ մնացածներն էլ շարունակում են շատ թոյլ կերպով։ Վերջերս Ռոստովի վաճառական Վլադիմիր Մակսիմով, ձեռնարկել է այդ հարուստ անտառների էկսպլօատացիան և բաւական զարկ է տուել Սուխումի շրջանի անտառային նիւթերի էկսպորտին։ Նա այժմ ունի Կոտորում մի մեծ տախտակի գործարան։ Բաթումի գործարանատէրերը առհասարակ քանակութեամբ տախտակ են ստանում արտասահմանից։ Այժմ Մակսիմով պայմանաւորվել է մի քանի գործարանատէրերի հետ՝ նրանց տախտակ տալու։ Թէև առաջի փորձերը մի քիչ անաջող են, բայց պէտք է ի նկատի առնել գործի նորութիւնը, աննպաստ պայմաններն ու այլ դժուարութիւնները, որոնք սկզբում արգելք են դառնում գործի կանոնաւոր ընթացքին։ Պէտք է կարծել, որ Մակսիմով շուտով միջոց կունենայ բաւարարութիւն տալ մեր բոլոր գործարանատէրերի պահանջներին։ Փայտեղէնի գլխաւոր մասը, որպէս վառելափայտ, տախտակ, չպալներ, գերաններ և այլն, մեծ մասամբ գընում է Ռուսաստան և շատ քիչ մասը արտասահման։ Առ այժմ արտասահմանեան վաճառանոցներում պահանջքը բաւական աննշան է և սահմանափակվում է միայն կաղնեայ չպալներով, հացի գերաններով և ընկոյզենիով։ Օրինակի համար Անտվերպէն և Ալէքսանդրիա ուղարկվում է չպալներ, Լօնդօն, Հաւր, Մարսէլ—հացի գերաններ, Համբուրգ—ընկոյզենի։ Արտասահմանեան էկսպորտի չնչին քանակութիւնը բացատրվում է նրանով, որ քանի դեռ գործը գտնվում է համարեա իր սկզբում, մեր էկսպլօատատօրները աշխատում են ամրանալ նախ ներքին վաճառանոցներում, ապա արտասահմանում։

Ս. Մակարեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Մենք լսում ենք, որ մի քանի գիւղական համայնքներ հասարակական որոշումներ են կայացրել, սեպտեմբերից եկեղեցական-ծխական ղըպրոցներ բանալ, համաձայն նոր կանօնադրութեան։

—

Մեր պաշտօնական «Кавказъ» լրագրի երեկվայ համարում գտանք Վ ե լ ի չ կ օ յ ա կ ա ն մի նոր քաջագործութիւն։ Առիթ բռնելով միսիօներ Ալլէնի մասին «Մշակի» մէջ հաղորդած լուրը, ամառվայ չոքերի պատճառով կրկնակի յուզված մեր բանաստեղծը մեծ վտանգ է տեսնում որբերին և քաղցածներին խնամելու գործի մէջ… Դա,—ասում է նա,—մի նոր ձգտումն է կովկասեան հողերը, հակառակ կառավարութեան ձեռք առած միջոցների, բնակեցնել անպատճառ հայերով։ Պ. Վելիչկօյի լօգիկայով ուրեմն դուրս է գալիս, որ Կ. Պօլսի մեր դեսպան Զինօվիեվ նոյնպէս ձգտումն ունի Կովկասը թիւրքահայերով բնակեցնել, որովհետև ամենքից շատ նա է աշխատում այն դժբախտների մասին, որոնց վրա մի քանի բարի խօսք է ասել միսիօներ Ալլէն, և որի մէջ պ. Վելիչկօ տեսնում է ինչ որ տենդենցիա, ինչ որ քաղաքական ձգտումն խառնվելու «ռուս-թիւրքական սահմանագլխի գործերի մէջ»։ Թող իմանայ մ ե ծ Ռուսաստանի պ ա տ ի կ պաշտպանը, որ ոչ ոք այնքան չէ բաղձել թիւրքահայ գաղթականներին հայրենիք վերադառնալ, որքան «Մշակը»,—բայց դրա համար մի բան է հարկաւոր, այն՝ որ գաղթականներին թոյլ տրվի հայրենիքը ոտք կոխել։ Եթէ պ. Վելիչկօ ինքն անկարող է հասկանալ այդ բանը, գոնէ թող ականջ դնի և տեսնի, թէ ինչ է անում Կ. Պօլսի ռուսաց դեսպանը…

—

Նորերս, ինչպէս հաղորդում են մայրաքաղաքի լրագիրները, Պետերբուրգ է եկել սըր Րօբէրտ Ջէմս Վիլեամս, անգլիական ամենալաւ բանտապէտներից մէկը։ Նրա այցելութեան նպատակն է մանրամասն կերպով ծանօթանալ բանտային գործի հետ Ռուսաստանում։ Պետերբուրգից նա գնալու է Մօսկվա, ապա Սիբիր և Սախալին կղզին։

—

Մի քանի ժամանակ առաջ լուրեր տարածվեցին, որ ռուսաց կառավարութիւնը չի թոյլ տայ անգլիացի դրամատէրերին ձեռք բերել Բագուի մէջ նաւթահորեր և շահագործել և չի վաւերացնի վերջերս կատարված վաճառումները, բայց, ինչպէս այժմ երևում է, այդ լուրերը անհիմն են։ «С. Петерб. Вѣдомости» լրագիրը հաղորդում է, որ այս օրերս կայացաւ բ ա ր ձ ր ա գ ո յ ն հրաման, համաձայն մինիստրների կոմիտէտի որոշման, որով թոյլատրվում է անգլիական երեք ակցիօներական ընկերութիւնների շահագործել Բագւում ձեռք բերած նաւթահորերը։ Առաջին ընկերութիւնը, որ գնել է Թաղիեվի նաւթահորերը և կոչվում է «Ռուսաց նաւթի շահագործութեան ընկերութիւն», հիմնական դրամագլուխ ունի 1,200,000 ֆունտ ստէրլինգ. նրա վարչութեան գլխաւորն է պարլամենտի անդամ Էվէլին Հուբբարդ։ Երկրորդ ընկերութիւնը, որ գնել է Արաֆելով և ընկ., Բուդաղովների և եղբարք Ադամովների հորերը, կոչվում է «Ռուսաց նաւթի Բագուի ընկերութիւն», հիմնական դրամագլուխ ունի 1,500,000 ֆունտ ստէրլինգ և նրա ղեկավարներն են պարլամենտի երեք անդամ—Կիտսօն, Բարօնէտ Հէնրի Գլադստօն և Ջարլս Մուդ։ Երրորդ ընկերութիւնը, որ կոչվում է «Շիբաէվի նաւթարդիւնաբերական ընկերութիւն», հիմնական դրամագլուխ ունի 1,125,000 ֆունտ ստէրլինգ և գնել է Շիբաէվ ու ընկ. նաւթահորերն ու գործարանները. այդ ընկերութեան ղեկավարներն են—լօրդ Վէնլօկ, Ֆրեդերիկ Լէն և Գրինէլ Միլկ։

—

Սրանից հինգ տարի առաջ, 1893 թւին, հողաչափների մի խումբ չափեց և ուսումնասիրեց Ախալքալաքի և Բօրչալուի սահմանագծի վրա գտնվող արօտատեղերը, որոնք յայտնի են Թըբիալեթ, Սամսար, Շավնաբատ, Աբուլ անուններով։ Այդ արօտատեղերից օգտվում են թէ տեղական գիւղացիները, թէ հեռու տեղերից եկած անասնապահները։ Երկրագործութեան մինիստրութիւնը, քննելով արօտները, նոր կարգադրութիւն արեց, բարեկարգելով արօտային տնտեսութիւնը։ Մի քանի հողաբաժիններ էլ պահված են արօտներից զուրկ գիւղացիների համար։ Այսօր, շաբաթ, օգոստոսի 1-ին ճանապարհ ընկաւ դէպի վերև յիշած տեղերը յատուկ յանձնաժողով՝ յայտնելու ազգաբնակութեան մինիստրի կարգադրութիւնը։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ՇՎԷՅՑԱՐԻԱՅԻՑ

Նիւշատել, յուլիսի 17/29-ին

—

Շվէյցարական ազգային տօները

III

Անցնենք լճի ափը, ժողովրդական զուարճավայրը։ Այստեղ տեղի են ունենում ժողովրդական ներկայացումներ, ցուցահանդէսներ, ծիծաղաշարժ տեսարաններ և խաղեր։ Առաջին բարակի վրա մակագրված է «Passion»։ Այստեղ մի խումբ կիսամերկ կանայք փոքրիկ բեմի վրա ներկայացնում են Քրիստոսի կեանքը։ Կանանց մի մասը բարակի առաջ պարում, երգում է։ Ժողովուրդը խմբված ագահութեամբ նայում, լսում է։ Սրա կողքին մի խումբ սևամորթներ և եգիպտացիներ երգում են իրանց ազգային երգերը, որոնք երբեմն ընդհատվում են եգիպտական օրիգինալ պարերով։—Քիչ հեռուն «կրակի» կէնը զանազան «օյինբազութիւններ» է անում ժողովրդի առաջ։ Նա շրջապատված է օձերով. նա փաթաթել է վզին մի ահագին օձ, երբեմն-երբեմն համբուրում է իր ընկերի գլուխը և դընում բերանը։—Բացի օձից նա ունի և մի վառած ման, որը ուտում է ախորժակով. ապա նա կարմրացրած երկաթով այրում է իր մերկ մարմինը, որ ժողովրդին թէ սարսափ և թէ զուարճութիւն է պատճառում։ Մի ուրիշ բարակի առաջ կանգնած է մի գործիք, որի ծայրին ամրացրել են մի փոքրիկ գլանաձև արկղ։ Մի միջահասակ կին, որը լաւ ուսումնասիրել է խորամանկութեան և ճարպիկութեան ամենանուրբ կանոնները, մտնում է այս փոքրիկ բունը։ Վերջինս բոլորովին ծածկւում է կնոջ մարմինը։ Այստեղ խեղճ կինը այնքան սեղմվում է, որ նա կորցնում է մարդկային կերպարանքը և նմանում մի խաղատիկնի, այնպէս որ առաջին անգամ տեսնողը երբէք չէ կարող կարծել, որ արկղի մէջ սեղմվածը մարդ է։ Նա հագիւ է շունչ քաշում՝ աչքերը յառած ժողովրդի վրա։ Այս դժոխային գործիքի մէջ նա մնում է ժամերով. նա տանջվում է օրերով, գուցէ և շաբաթներով՝ մի կտոր հաց ձեռք բերելու համար։ Սրա մօտ կախված է գոյութեան կուի մի ուրիշ զոհը։ Սա մի գեղեցիկ երիտասարդ օրիորդ է։ Սրան կախել են օդում ելեքտրական հոսանքի միջոցով։ Ոչ մի շարժում. կախված է նա միշտ արևի տակ, օդում. մի ինչ որ կախարդական ոյժ նրան պահում է։ Ժողովուրդը նայում է զոհին և դրամներ է շպրտում։ Մի այլ տեղ ցոյց են տալիս մի ռուս զինուորականի—վիթխարի։ Սրա մօտ գտնվում են երկու գերմանուհի 6 և 8 տարեկան, որոնցից մէկի ծանրութիւնը հասնում է 8, միւսինը 11 պուդի։ Բարակներից մէկում դրված են մոմից շինված պատկերներ, որտեղ աչքի են ընկնում Զօլան, Դրէյֆուսը։ Այստեղ ցոյց են տրված զանազան պանօրամաներ, որտեղ ուշադրութեան արժանի են Սպանիո-Ամերիկական պատերազմի բեմը, սպանիական նաւատորմի կործանումը և այլն։ Սրանից քիչ հեռու ապակեղէնի—կրիստալ-ցուցահանդէսը։ Այցելողն այստեղ գտնում է ապակէ ամենանուրբ իրեր, որոնք պատրաստված են ամենապարզ միջոցներով, ձեռքով, առանց ուրիշ գործիքների։—Մի անկիւնում գտնվում է ցիրկը—կոպիտ կրքերի վայրը, վայրենի սովորութիւնների, գործողութիւնների հայրենիքը,—գազանանոցը, որտեղ կան ի միջի այլոց մի քանի առիւծներ, հիւսիսային արջեր, փիղ, կապիկներ և այլն։ Վերջապէս այցելողը գտնում է մի շարք կ ա ր ու ս է լ ն ե ր, օդային նաւակներ, երկաթուղի փոքրիկ տունէլով՝ լուսաւորված ելեքտրական ճրագներով։—Բոլորն այստեղ ցոյց են տալիս իրանց հմտութիւնը, ճարպիկութիւնը, ընդունակութիւնը, արհեստը՝ մի կտոր հաց ճարելու համար։ Հայերն էլ մասն ունեն այստեղ։ Երկու հայ հրապարակի մի անկիւնում բացել են մի փոքրիկ խանութ և ծխախոտ են ծախում տօների ժամանակ։ Երեկոյեանները ամեն տեղ հրավառութիւն, աղմուկ, երգ, մուզիկա։ Նիւշատէլը, որ Շվէյցարիայի ամենախաղաղ քաղաքն է, այժմ ամենաաղմկալին է դառել։ Մարդ կարծում է թէ կախարդական աշխարհումն է։

Յուլիսի 11-ն է, հանրապետութեան արձանի բացման օրը։—Բոլոր պատրաստութիւնները, բոլոր հարայ-հրոցը այս օրվայ համար էին։ Ժողովրդի ոգևորութիւնը կրկնապատկվում է։ Առաւօտեան ժամը 8-ն է։ Ժողովուրդը վազում է դէպի գլխաւոր հրապարակը։ Գլխաւոր փողոցում կազմվում է կորտէժը։ Սրան մասնակցում են կանտօնի բոլոր գաւառները և քաղաքը։ Այստեղ գտնվում է կանտօնում հիմնված բոլոր ընկերութիւնները, հաստատութիւնները՝ իրանց դրօշակներով։ Ահագին կորտէժը պատրաստ կանգնած է լճի ափի երկարութեամբ և սպասում է հրամանի։ Ժամը 9-ին թնդանօթի մի հարուած նշան է տալիս կորտէժին շարժվելու։ Վերջինս ուղղում է իր քայլերը դէպի հրապարակը, որտեղ գտնվում է արձանը։ Կորտէժը կազմված է զանազան խմբերից. իւրաքանչիւր խումբ ունի իր դրօշակը և նաև նուագախումբը։ Առջևից ձիու վրա գնում է կորտէժի կառավարիչը։ Սրան անմիջապէս հետևում է վարչական օրգանը դաշնակցութեան նախագահի հետ։ Վերջինիս ետևից գնում է ծերերի մի խումբ, տեղական ակադէմիայի պրօֆէսօրները, կօլէժների ուսուցիչները, վաճառականների, գործակատարների խումբը, ապա անցնում են հացթուխները, մսավաճառները, երկրագործները, գինեգործները, բանուորները՝ իրանց դրօշակներով և մուզիկայով, գիմնաստների խումբը։ Գալիս է երեխաների մի խումբ դիմակաւորված պատմական գեղեցիկ հագուստով։ Սա սրինգ ածողների մի խումբ է, որը նուագում է շվէյցարական մի հին մարշ. ժողովուրդը ամեն տեղ ծափահարում է սրան։ Ահա ասպետների մի խումբ իրանց առաջնորդ իշխանի հետ։ Ահա մի այլ խումբ հին պատմական հագուստով, զինված աղեղներով։ Սրա առջևից գնում է Վիլհելմ Տէլլը, ազգային մեծ հերոսը՝ աղեղը ուսին՝ իր գեղեցիկ որդու ձեռը բռնած։ Ժողովուրդը ոգևորված ծափահարում է և կանչում՝ «Կեցցէ ազատութիւնը, կեցցէ հայրենիքը»։ Անցնում է պատերազմների խումբը, Ժուժկալութեան, Կարմիր Խաչի ընկերութիւնները։ Վերջապէս գալիս է ուսանողու-

թիւնը. սրա մի մասը ձիով է։ Պատուհաններից օրիորդները ծաղիկներ, թերթիկներ են թափում մատաղ սերնդի գլխին։ Երաժշտութիւնն անընդհատ նուագում է։ Ամեն տեղ ծափահարութիւններ, ոգևորութիւն, կեցցէներ։ Կարգապահութիւնը հիանալի է։ Այս ահագին խումբը խաղաղ, առանց աղմկի, առանց միմեանց խանգարելու առաջ է ընթանում։ Մօտ 10,000 հոգի շրջապատում են արձանը. 500 դրօշակ ծածանում է արձանի չուրջը։ Մի կողմում կանգնած է խօրը, միւս կողմում նուագախումբը։ Դիսցիպլինան օրինակելի է։ Ամեն մարդ ճանաչում է իր տեղը. ոչ մի ձայն, ոչ մի հայհոյական խօսք և ոչ էլ կռիւ։ Բոլորը անհամբերութեամբ սպասում են՝ աչքերը յառած դէպի ծածկած արձանը։ Ժամը 10-ն է։ Դաշնակցութեան նախագահը արդէն բարձրացել է ամբիոնը։ Կորտէժի կառավարիչը մօտենում է ձիու վրա ամբիոնին՝ «պարոն նախագահ, Նիւշատելի ժողովուրդը այստեղ է։» Նախագահը նշան է տալիս, և ցերեմոնիան սկսվում է։ Խօրը երգում է, մուզիկան նուագում ազգային հիմնը։ Ժողովուրդը մասնակցում է նրան։ Հիմնը վերջանում է։ Ցանկարծ բարձրանում է սպիտակ ծածկոցը, և ազգային իդէալը մարմնացնող արձանը բացվում է ժողովրդի առաջ։ Ժողովուրդը հրճւում է. նա ծափահարում է. նա կանչում է՝ «Կեցցէ Նիւշատելը, կեցցէ Շվէյցարիան, կեցցէ հանրապետութիւնը, կեցցէ ազատութիւնը։» Ծերերից շատերը գուցէ արտասվում են։ Դեռ 50 տարի առաջ սրանք, ոգևորված կանչում էին՝ «Կեցցէ ազատութիւնը, կորչի բռնապետութիւնը։» Երիտասարդները ուրախ են. սրանք հպարտ են իրանց հայրենիքով, ուր կարող են ազատ մտածել, ազատ գործել։ Շվէյցարացին սիրում է իր ազատ հայրենիքը հրաշագեղ լճերով, կանաչ դաշտերով, ձիւնապատ սարերով։ Ամբիոնից խօսում են դաշնակցութեան նախագահ պ. Բրւֆին և յինտոնակի մասնաժողովի նախագահ պ. Կօնտէսը։ Երկու ճառախօսների գլխաւոր միտքը մի և նոյնն է և կարելի է արտայայտել երկու խօսքով՝ «սիրել ազատութիւնը և հայրենիքը»։ Հայրենասէր Նիւշատելցին ոսկէ պսակը դնում է արձանի վրա։ Կամաց-կամաց արձանը ծածկըվում է պսակներով, որոնց ուղարկել են շվէյցարական միւս կանտոնները։ Աչքի են ընկնում Բեռնի, Ժընեվի, Ցիւրիխի պսակները։—Դեռ մի քանի օր առաջ հայրենասէրի ձեռը ցանել է արձանի չուրջը անուշահոտ ծաղիկներ։

Հանդէսը վերջանում է ժամի 12-ին։ Ժողովուրդը երգելով ցրվում է։ Այժմ նա գնում է զուարճանալու։ Մի մասը գնում է լճի ափը ներկայացումները, խաղերը տեսնելու, միւս մասը գարեջրատները՝ հայրենիքի կենացը խմելու։ Օրվայ ժամը 3-ն է։ Այսօր առաջին անգամ ներկայացնում են պ. Գօդէի յինտոնակի առիթով գրած «Neuchâtel—Suisse» պիէսը։

Գնանք տեսնելու։ Ց. Իւզբաշեանց

ԱՐՏԱՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—Թիւրք կառավարութիւնը ուշադրութիւն դարձրեց այն հանգամանքի վրա, որ Մակեդոնիայում բուլղարների և սերբերի մէջ տեղի ունեցող ընդհարումների մէջ նշանաւոր դեր են կատարում այդ երկու ազգերի ուսուցիչները։ Ուստի մեծ վեզիրը հրաման ուղարկեց Մակեդոնիայի վալիներին, որ ուսուցիչների հետ շատ խստութեամբ վարվեն, արձակեն ագիտացիա անող ուսուցիչներին, իսկ հարկաւոր դէպքում նաև աքսորեն։ Այս կարգադրութեան հիման վրա սալոնիկի Թիւրքիա են ուղարկել վեց բուլղար ուսուցիչներ։

—Օգոստոսի 6-ին, Սօֆիայում նշանակված է մակեդօնական կօնգրէս, որ պէտք է մշակի և ներկայացնի մեծ պետութիւններին մի յիշատակագիր, որով մակեդօնացիները պահանջում են լիակատար ինքնավարութիւն Մակեդօնիայի համար, քրիստոնեայ նահանգապետով և անկախ ֆինանսական վարչութեամբ։

ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ

Զարմանքով կարդացինք «Revue d'Orient» լրագրում հետևեալը. «Օսմանեան կայսրութեան բոլոր բարեկամները ամենամեծ հաճութեամբ հաստատում են, որ Բ. Դուռը, վերջապէս, ձեռնարկել է մի սիստեմատիկական և կատաղի հալածանք ամեն տեսակ գեղծումների դէմ, որոնք անդամալուծում են Թիւրքիայի վարչական կեանքը։ Մեր լրագրի ամբողջ սիւնակները բաւական չեն թուելու մի առ մի զեղծումներ գործող մեծ և փոքր պաշտօնեաներին. յիշենք միայն, որ պետական խորհուրդը (?) դատի է ենթարկել մի քանի հիւպատոսների և դիպլօմատիական գործակալների, որոնք սեփականացրել են հիւպատոսարանների հասոյթները։ Այսպէս օրինակ, Պետերբուրգի նախկին հիւպատոսը գողացել է 20,080 ղրուշ. Պօղոս էֆէնդին-Զորջօվայի հիւպատոսը՝ 3975 ղրուշ, Էմին էֆէնդին, ընդհանուր հիւպատոս Լօնդօնում՝ 20,411 ղրուշ»... Ահա ինչ է նշանակում ուղտերը կլանել՝ և մժղուկները քամել... Բանից դուրս է գալիս, որ խեղճ հիւպատոսները, երկար ժամանակ չը ստանալով ռոճիկ, վերցրել են հիւպատոսարանի հասոյթները և այժմ դատի են ենթարկվում, իսկ մինիստրները և մեծ վեզիրը մնում են անպատիժ՝ գանձարանն ուղղակի կողոպտելու համար...

*
* *

Բիսմարկի որդին ստացաւ ցաւակցական հեռագիրներ Ֆրանց-Յօվսէփ կայսրից, Ումբէրտօ թագաւորից, Վիկտորիա թագուհուց, Ուէլսի պրինցից, շվէդական թագաւոր Օսկարից և սուլթան Աբդիւլ-Համիդից։ Վերջինս հեռագրում է. «Միանում եմ այն մեծ վշտին, որ պատճառեց ձեզ ձեր հռչակաւոր հօր մահը, և շտապում եմ յայտնել ձեզ իմ անկեղծ ցաւակցութիւնը»։

„ՄՇԱԿԻ" ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՌՈՒՍԱՑ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԻՑ

ՄԱԴՐԻԴ, 31 յուլիսի։ Խռովարարների մի խումբ երևաց Սարատաելլի մօտ, որտեղից հեռացան կանչելով՝ «Կեցցէ հանրապետութիւնը»։ Ժանդարմները նրանց հալածում են։

ԼՕՆԴՕՆ, 31 յուլիսի։ «Times»-ին հեռագրում են Պէկինից, որ կառավարութիւնը համաձայնութիւն յայտնեց այն բոլոր պայմանների մասին, որ դրեց ռուսաց ներկայացուցիչ Պաւլօվ Նիւ-Չվանի երկաթուղու մասին։

ԼՕՆԴՕՆ, 31 յուլիսի։ Կըրզօն նշանակվեց Հնդկաստանի փոխարքայ։—Համայնքների ժողով։ Մի քանի ճառախօսներ յարձակվում են կառավարութեան չինական քաղաքականութեան վրա։ Հարկօրտ դատապարտում է այն ոճը, որ գործ է ածվում Ռուսաստանի դէմ։ «Դա, ասաց նա, անկարելի է դարձնում բարեկամական յարաբերութիւնները։ Պէտք է յիշել, որ կռիւը Ռուսաստանի հետ կը մղվի ոչ թէ ծովում, այլ ցամաքում։ Պետական խոհեմ գործիչները հարցը կը վճռէին ոչ թէ երկպառակութիւնների միջոցով Պէկինում, այլ անմիջական բանակցութիւններով Լօնդօնի և Պետերբուրգի մէջ։»

ԿԱԶԱՆ, 31 յուլիսի։ Ժամի երեքից այրվում է քաղաքի ներքևի մասը, որ մօտ է երկաթուղու կայարանին։ Այրվեցին մի քանի գործարաններ, զօրանոցներ, հարիւրաւոր շինութիւններ։ Վնասներն ահագին են։ Հրդեհը շարունակվում է սաստիկ քամու հետ։

Խմբագիր՝ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Հրատարակիչ՝ ԱՆԴՐԷԱՍ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ
Բ. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆԻ
(Կուկիա, Վօրօնցօվի արձանի հանդէպ)
Հիւանդներին ընդունում են ամեն օր, բացի կիրակի օրերից։

ԱՌԱՒՕՏՆԵՐԸ

Բ. Ա. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ—11—12 ժ. վիրաբուժութեան, վեներական (սիֆիլիս) և միզասեռ. հ.
Կ. Մ. ՉԻԿՈՎԱՆԻ—9—10 ժ. աչքի, ներքին և նեարդային հ.
Զ. Ի. ԲԱԲԱՆԱՍԵԱՆՑ—11½—12 ժ. կանանց հիւանդ.
Ա. Պ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆՑ—1—1½ ժ. ներքին և երեխայոց հ.
Ա. Գ. ԳՈՒՐԿՕ—12—1 ժ. ներքին, և միստեռական հ. ականջի, կոկորդի և քթի հ.

ԵՐԵԿՈՆԵՐԸ

Վ. Մ. ՄԱԽՎԻԼԱՁԷ—6—7 ժ. ներքին և երեխայոց հ. նեարդային և մորթի հ.
Բ. Ա. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ—6½—7 ժ.
Տ. Ի. ԲՈՒԴԵՆԿՕ հիւանդանոցումը քիմիական և խոշորացուցական հետազօտութիւններ է անում մէզի, խխի, արեան, կաթի և այլն։
Վճար 50 կ. չքաւորները ձրի։ Համախորհրդի (կօնսիլիումի) և օպերացիայի համար առանձին։
Հիւանդանոցի վերատեսուչ՝
1—150 Բժշկապետ ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ

Լոյս տեսաւ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՄԲ
ՀԵՆՐԻԿ ՍԵՆԿԵՎԻՉԻ
ՅՈ ԵՐԹԱՍ
(QUO VADIS)
Վէպը, Ներօնի ժամանակից։ Լեհերէնից թարգմ.
ՍՏ. ԼԻՍԻՑԵԱՆՑ
(742 մեծադիր երես)
ԳԻՆԸ 1 ՌՈՒԲԼԻ 50 ԿՈՊ.
Դիմել՝ ТИФЛИСЪ, Армянское Издательское Общество. (շ.) 18—20

Լ Ո Յ Ս Տ Ե Ս Ա Ւ
ԼԷՕ
ՄԷԼԻՔԻ ԱՂՋԻԿԸ
(Պատմական վէպ, 753 երես)
Գինը 1 ՌՈՒԲ. 30 ԿՈՊԷԿ (ոսկեկազմ 2 ռուբլի)
Ծախվում է ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ—հեղինակի մօտ («Մշակի» խմբագրատանը) և Կենտրօնական գրավաճառանոցում։ ԲԱԳՈՒՈՒՄ—պ. Ներսէս Դաւթեանցի մօտ, Ա. Ի. Աղամօվի գրասենեակ. ՇՈՒՇՈՒՄ—Բագրատ Տէր-Սահակեանցի գրավաճառանոցում։
Հեղինակի հասցէն՝ ТИФЛИСЪ, редакція „Мшакъ". 9—10

Ցիանանների միճնուտրի թոյլտուութեամբ
ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԿՈՒՐՍԵՐ
(Баку, Прачешная, домъ Теръ-Ованесова).
Կուրսերի նպատակն է տալ ունկնդիրներին մասնագիտական-առևտրական. կրթութիւն և պատրաստել հմուտ հաշուապահներ։ Աւարտողները ստանում են ատտեստատներ։ Կուրսերում աւանդվում են՝ 1) Առևտրական թուաբանութիւն և թուաբանութիւն համրիչի վրա. 2) Հաշուապահութիւն՝ արդիւնաբերական-գործարանական, առևտրական և բանկային. 3) Առևտրական թղթակցութիւն. 4) Առևտրական տնտեսագիտութիւն 5) Առևտրական և մաքսային օրէնքներ. 6) Գեղագրութիւն և արագագրութիւն (ուղղունձեռագրի։)
ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ՍԿՍՎՈՒՄ ԵՆ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 20-ից։
Ընդունելութիւնը՝ սեպտեմբերի 1-ից ամեն օր՝ կուրսերում և Եղբ. Ծովեանեան և ընկ. ԲԱԳՈՒԻ բաժանմունքում։ Օտարաքաղաքացի ունկնդիրների յարմարութեան համար կուրսերում ընդունվում են գիշերօթիկներ։ Կուրսերի կանոնադրութիւնը (уставъ) և մանրամասն ծրագիրը—տրվում են և ուղարկվում են ձրիաբար։ Օտարաքաղաքացիները դիմում են կուրսերի հիմնադրին՝ БАКУ, А. И. Теръ-Каспаровъ, (հ. շ.) 9—25

Ընկերութիւն
Բրօկար և Ըն.
ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ՊԱՐՖԻՒՄԵՐԻԱ ,ՇԻՊՐ"
ՀՕՏԱՒԷՏ ՋՐԵՐ ● ՍԱՊՈՆ ● ՊՈՒԴՐԱ
Հոտաւէտ ջուր ,,Միմօզա", ,,Րօկօկօ"։
Հոտաւէտ ջուր ,,Վեր. էսս. Վիօլետ"։
Հոտաւէտ ջուր ,,Oeillet-Royal"։
Հոտաւէտ ջուր ,,Սիրիր ինձ"։
(ամ. 1) 2—6

BATEAUX A VAPEUR FRANCAIS N. PAQUET ET C-ie
ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՆԱՒԱԳՆԱՑՈՒԹԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ
Ն. ՊԱԿԷ ԵՒ ԸՆԿ.
Կանոնաւոր և ուղղակի նաւագնացութիւն ՄԱՐՍԷՅԼԻՑ ԲԱԹՈՒՄ, չորեքշաբթի օրերը, երկու շաբաթը մի անգամ, սկսած յունվարի 25/6-ի չորեքշաբթիից,
Եւ հակառակը՝ Բաթումից Մարսէլ, մտնելով Տրապիզօն, Սամսօն և Պօլիս։ Մեկնում է Բաթումից՝ չորեքշաբթի, 5/17 օգոստոսի ՍԻՐԿԱՍՍԻ շոգենաւը, նաւապետ ԳԱՐՐԻԳ։ Եւ այսպէս շարունակաբար, երկու շաբաթը մի անգամ, չորեքշաբթի օրերը, ժամը 4-ին ճաշից յետոյ։
Բաթումից Պարիզ ուղղակի հաղորդակցութեան տոմսակներ տրվում են սովորականից պակաս գներով։
Ապրանքների և ճանապարհորդների մասին հարկաւոր տեղեկութիւններ ստանալու համար թող բարեհաճեն դիմել ընկերութեան գործակատարներին՝
ԲԱԹՈՒՄՈՒՄ—պ. Վիկտոր դ'Արնօին, Նաբէրէժնայա։ ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ—պ. Օ. Գ. Բարեկենդանեանին, Սիօնի փող. նախկին Արծրունու քարվանսարա։ ԲԱԳՈՒ—պ. Ս. Դիլդարեանին, Կօլիւբեակինսկայա հրապարակ։ ՆՕՎՕՐՕՍՍԻՅՍԿ—պ. Մելխիոր Հերշենրօդերին։ (և. հ. շ.) 18—20

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԿՈՒՐՍԵՐ
ԵՐԿՈՒ ՍԵՌԻ ԱՆՁԱՆՑ ՀԱՄԱՐ
ՏԱՍՆԵՕԹԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ
Առևտրական Կուրսերի նպատակն է՝ մասնագիտական առևտրական կրթութիւն տալ երկու սեռի անձանց և պատրաստել գործնական ճանապարհով հմուտ հաշուապահներ։ Աւարտողները ստանում են ատտեստատներ։
Աւանդելի առարկայք սրանք են՝ 1) Առևտրական Տնտեսութիւն, 2) Առևտրական Թուաբանութիւն, 3) Հաշուապահութիւն (պարզ, կրկնակի և բանկային), 4) Թուաբանութիւն համրիչի վրա, 5) Առևտրական Թղթակցութիւն, 6) Առևտրական և մաքսակի կանոնադրութիւն և 7) Գեղագրութիւն, վատ ձեռքի ուղղելը։
Ուսումը սկսվելու է սեպտեմբերի 15-ից։ Ընդունելութիւնը սեպտեմբերի 1-ից, ամենայն օր, առաւօտեան 10-ից մինչև 11-ը, և երեկոյեան 4-ից մինչև 8 ժամը, կուրսեր հիմնողի բնակարանում, Սօլօլակում, Ալէքսանդր Փրիդօնովի տանը, № 9, Սերգիեվսկայա և Նագօրնայա փողոցների անկիւնում։ Ծրագիրը և կանոնները կարելի է ստանալ ձրիապէս եղբ. Ծովիանօվների բանկային գրասենեակում և կուրսեր հիմնողի բնակարանում։ Օտարաքաղաքացիք դիմում են՝ Тифлисъ, С. П. Мануэльянцу. (հ. շ.) 15—25